

Ճ Ա Շ Ա Կ

ՌԱՍԿՐԵՆՈՒ ՊՊՐՈՒԹԻՒՆ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Լ Ե Զ Ո Ւ Ի (1)

Ի մնացորդս հին երգոց Հայոց ոչ գտանեմք չափ և թիւ , որպէս ունէր հին յոյն և լատին բանաստեղծութիւնն : Ոմանք հայեցեալ յանունն «թուեղեաց» առ խորենացւոյն՝ կարծեցին թէ՛ առ Հայս ևս գոյր ազգ ինչ չափով բանից , այլակերպ ի հատակոտորոց անտի որ հասին առ մեզ , նա ի հատակոտորս իսկ անդ երազեցին տեսանել թիւ և չափ : Այլ խորենացին զ«թուեղեաց» երգսն չհամարի այլ ազգ յերգոց վիպասանաց : Զնոյն երգս Գողթան «զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա» կոչէ խորենացին մերթ «թուեղեաց» և մերթ «վիպասանաց» երգս , որպէս և այլուր զվիպասանսն կոչէ «երգիչս» : Յայտնեն զայս Խաւեթացի երգք զորս պահեցին մարդիկ գաւառին Գողթան , յորս շարին բանք երգոցն զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա (Խոր. Բ. Լ.) : «Արտաշիսի վերջնոյ գործք բազում ինչ յայտնի են քեզ ի փպասանաց» որ պատմին ի Գողթան» (Խոր. Բ. ԽԹ.) . «Զամանէ (զԱրտաւազդայ) երբեք» Գողթան առասպելաբանեն այսպէս» (Խոր. Բ. ԿԱ.) : Յայտնի է ուրեմն թէ բանն «թուեղի» առ խորենացւոյն նշանակէ վիպասանութիւն կամ երգ , ոչ եթէ յանձուկ միտս չափով բանք :

Երգք վիպասանաց մերոց , որպէս դիւրին է տեսանել ի հատակոտորոց անտի որ ի վերոյն եղան , էին ժողովրդական վէպք , յօրինեալք յերգել , վասն որոց և կոչին «երգք» , և ունին առանձինն իմն յօրինուած , որոց գլխաւոր արուեստ է կրկնել զսկիզբն և զվերջ իւրաքանչիւր տողի ի յաջորդի :

(1) Տես զԹիւ Է.

անդ այնպիսի իմն օրինակաւ , որպէս զի երգոյն լինել իբրեւ
անձայն նուազ , դիւրին յառնուլ ի միտ , այլակերպ յար-
ձակէն որում չէր ծանօթ յայնժամ անգիր հայ դպրութիւնն :
Այսպէս արուեստ հին հայ վիպասանութեան ընծայեցուցա-
նէ ոչ սակաւ նմանութիւն երբայական բանաստեղծութեան ,
այն է՝ կրկնումն իւրաքանչիւր տողի ի յաջորդին այլովք բա-
նիւք (parallelisme) :

Համառօտ օրինակք որ զկնի՝ բաւական են ի ցուցանել
զխտիր արուեստի երբայական բանաստեղծութեան և մերոյն :

Ապրեցո զիս , Տէր , ի մարդոյ չարէ ,

Յառնէ անիրաւէ փրկեա զիս :

Թագուցին ամբարտաւանք որոգայթ ինձ ,

Լարս ձգեցին որոգայթ ոտից իմոց :

Լերինք ցնծացին որպէս խոյք ,

Եւ բլուրք՝ որպէս գառինք մաքեաց :

Դարձոյց զվէմն ի վտակա ջուրց ,

Եւ զապառաժն՝ ի յաղբերակունս :

Ահա երբայական բանաստեղծութիւն :

Երկնէր երկին և երկիր ,

Երկնէր և ծիրանի ծով .

Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն .

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր ,

Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր :

Հատուած գնացեալ վարդգէս մանուկն ի Տուհաց գաւա-

ռէն , զՔասաղ գետով ,

Եկեալ նստեալ զՇրէշ բլրով , զԱրտիմէդ քաղաքաւ , զՔասաղ

գետով :

Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի .

Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեանն Սաթինկանն :

Իբրեւ զսէգն Տրդատ , որ սիգալովն աւերեաց զթումրս

գետոց ,

Եւ ցամաքեցոյց ի սիգալ իւրում զյորձանս ծովուց :

Դու յորս հեծցիս յազատ ի վեր ի Մասիս ,

Զքեզ կալցին քաջք , տարցին յազատ ի վեր ի Մասիս :

Ահա հայ բանաստեղծութիւն :

Եթէ երրայական բանաստեղծութեան դրոշմն է բարձրութիւն և ծանրութիւն , մերոյն է զուարթութիւն և ուտումն : Երրայականն թուի իմն վերանալ , մինչ մերն խայտայ : Ո՛րչափ նման են սակայն մերու մն գեղեցիկ տողքս յերգոյն Դերովրայ .

Կապոյտ երանգոցն Սիսարայ ,

Նարօտ պէսպէս նկարուց .

Այն էր պարանոցի նորա կապոյտ :

Ի սակաւ օրինակաց աստի երրայական և հայ բանաստեղծութեան դիւրին է տեսանել ոչ զարուեստ միայն , այլ և զազգ կամ զքնութիւն երրայականին և մերոյն : Մինչ երրայականն էր քնարական , այն է՝ միմուռ , մանաւանդ կրօնական . ի ձեւ աղօթից , խոստովանութեան և գոհութեան , զորոց զօրինակն ընծայեցուցանեն մեզ Սաղմոսք , մերն էր դիւցազնական , այն է՝ վիպասանութիւն , այսինքն պատմութիւն գործոց թագաւորաց և թագաւորազանց , իբրեւ դից և դիւցազանց , այլասացիկ ձեւով : Այսպէս հնադոյն անգիր մատենագրութիւն մեր , երգք վիպասանացն , ունի առաւել իմն նմանութիւն արեւմտեան յոյն-հռոմէականին , զորոյ օրինակն ունիմք յերգսն Հովմերի և Վիրգիլեայ , որպէս և արեւմտեան հիւսիսայնոյն , Ոստիանու , քան արեւելեան արիականին որ , իբրեւ զերրայականն , են միմուռք , աղօթք և օրհնութիւնք , ուրեք նաեւ հրամանականք (dogmes) , այն է՝ զհաւատալեաց և զկրօնից եկեղեցւոյ , որպէս Վետայն՝ Հնդիկ , և Զենտաւեստըն՝ Զանդիկ կրօնից : Վիպասանք մեր սակայն թուի թէ առնուին յերգ ի գրուցաց Արեաց բազում ինչ որ ունէր զձեւ և զկերպարանս վիպասանութեան : Այսպէս ազգի ազգի ձեւովք գտանեմք կրկնեալ առ հինսն մեր զարիական առաւուրէն զԶոհակայ (Բիւրատայի Աշդահակ ըստ Խորենացւոյն) և Հրուդենայ (Ֆէրիտուն) : Ըստ զանգիկ աւանդութեան , Ճէմշիտ ոմն ասի լեալ առաջին թագաւոր Արեաց (կամ մանաւանդ առաջին մարդ) ի նուիրականն Բահլ : Զոհակ ոմն (վիշապ կամ օձ) եկեալ յԱրարացւոց կողմանց՝ ընկենու զձեմշիտ , և ինքն թագաւորէ . այլ Հրուդեն , ի զաւակէ նորա , աստ ուրեմն յաղթեալ Զոհակայ՝ արգելու զնա յայրի միում

ի լերինն Դմաւէնդ , և այսպէս ազատէ զարիական ազգն ի բռնաւորէն : Այս առասպել որ նմանութիւն իմն է խարեւոյ առաջնոյ մարդոյն ի թելադրութենէ օձին և անկանեւոյ ի դըրախտէն , և ապա ուրումն ի զաւակէ նորա փրկեւոյ զազգ մարդկան յիշխանութենէ անտի չարին , նշմարի , ոչ միայն ի վիպասանութեան զՎահագնէ որ ընդ վիշապաց կռուի և յադթէ ըստ հայ առասպելին , այլ և ի պատմութեան Հայկայ սպանչի Բեւոյ եկեւոյ ի Բարեւոնէ . բայց յայտնագոյն ևս ի պատմութեան Տիգրանայ , յաղթողին Աշտուշիկայ , որ է զանդիկ ձեւն Զոհակ անուան (իբրեւ Ահի-Տահակա , օձ սպանող) : Զոհակայ նմանութիւն է ապաքէն առասպելն վիպասանաց մերոց տանեւոյ քաջաց զԱրտուշիկայ յազատն ի վեր ի Մասիս , կալոյ նորա անդ և չտեսանեւոյ զըյս , արգելեալ չղթայիւք իբրեւ զբռնաւոր զոք , յորմէ երկնէին նախնիք մեր թէ « ելանեւոց և ունեւոց է զաշխարհս » (Նդն) . և այս ոչ առ հեթանոսութեամբ միայն , այլ և առ քրիստոնէութեամբ , մինչև առ խորենացւով իսկ , բազմաց ի դարբնաց « յաւուր միաշարաթւոյ երիցս կամ չորիցս բախել զսալն զի զօրասցին չղթայք Արտուշիկայ » (Նոր. Բ. ԿԱ.) :

Թէ արդարեւ գոյր ակնարկութիւն զառասպելն Զոհակայ յերգս վիպասանաց մերոց , անտի ևս թուի լինել յայտ , զի Սահակ Բաղրատունի , որպէս ինքն իսկ խորենացին ասէ , խնդրէր ի նմանէ զպատմութիւն առասպելին : խորենացին յակամայս իմն , որպէս ասէ , առնու յանձն կատարել զխնդիրն Սահակայ , ի կատարածի առաջնոյ դպրութեանն , իբրեւ յաւելուած : « Բայց զի՞նչ արդեւք տարփանք քեզ Բիւրասպի Աթդահակայ փծուն և անճոռնի առասպելքն իցեն , և կամ է՞ր սակա զմեզ Պարսից անյարմար և անո՞ճ բանից , մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեանն , առնես աշխատ :

. . . Այլ տացուք զայստօրիկ մանկականի քոյոց տիոց և անհասութեան խակութեանդ լեալ տարփանք : . . . Այլ ծանիր զատեւութիւն մեր առ այսպիսի բան , զի ոչ յառաջինս մեր ասացեալ գիրս , և ոչ ի վերջին բանս արժանաւորեցաք շարեւ , այլ զատ և որիչ : Նւ սկսայց այսպէս : » խորենացին զԱթդահակայ Բիւրասպի (որ է Զոհակն արիական աւանդու-

թեան), առեալ, որպէս ասէ, ի պարսիկ աղբերէ, ասէ թէ «Մախէր զմարդիկ ի պէտս որովայնի. իսկ ապա Հրուդենայ ումմն կապել զնա սարեօք պղնձիւք, և ի լեառն տանել որ կոչի Դըմբաւընդ: Այլ և (պատմէ առասպելն) ի ճանապարհի զննջելն Հրուդենայ, և Բիւրասպեայ քարչելն (զնա) ի բլուրն և զարթչելն Հրուդենայ և տանել զնա յայրս ինչ լերինն և կապել, և զինքն անդրի ընդդէմ նորա հաստատել. յորմէ պահուցեալ, հնազանդ կայ շղթայիցն, և ոչ զօրէ ելանել և ապականել զերկիր:» Մինչեւ ցայս վայր դրեթէ ճշդիւ միայրան երթայ Խորենացին ընդ առասպելին, որպէս ունի և Շահնամէն: Յետոյ կամեցեալ տալ զմեկնութիւն առասպելին, խօսի շիոթ իմն և այլ ընդ այլոյ: Ըստ Խորենացւոյն որպէս թէ Աթշահակ (Զոհակ) զոր շիոթէ նա ընդ Յուշկապարկին Պիւրետայ (Ովիդ. Այլակերպ. Դպր. Բ. Բ.)՝ էր գլխաւոր պարսիկ ցեղին առ Ներքովթաւ, քաւեայ և կախարդ անհնարին, և զի չկարէր անձամբ յայտնապէս առնել չարիս, ի դիւաց որ սպասաւորէին նմա՝ ոմն, «զոր մանուկ սատանայի կոչեն, ասէ, յառասպելին,» եկեալ դնէր զգլուխ իւր ի վերայ ուսոց Բիւրասպեայ, որ խօսէր յականջս նորա, և նա համբուրեալ զուսն երթայր կատարել զկամս նորա, «և յայնրմ հետէ չարութեան յաճախութիւն:» Եւ զի Բիւրասպն, այն է ըստ Պարսից, Զոհակն անուն, է աղաւաղեալն անուան «Ահի-Տահակա,» Աթշահակ, որ է սպանող վիշապ կամ օձ, Խորենացին համարի սցսպէս կոչեցեալ զԲիւրասպ անտի, զի ի համբուրել «մանկան սատանայի» զուսն Բիւրասպեայ՝ բուսանէին վիշապք. «ուսոցն համբուրումն, և անդուստ զվիշապացն ծնունդս:» Այլ զստոյգ պատճառ այսպիսի յորջորջման ընծայէ Խորենացին անհնարին մարդախոշոչ անագորոնութեանն Բիւրասպեայ: «Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարելապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ որ ասի՝ է այս. քանզի անբաւ մարդիկ սկսաւ զոհել (Բիւրասպ) դիւաց, մինչեւ տաղտոնալ ի նմանէ բազմութեանն և հալածել, և փախչել նմա ի նախասացեալ վերին կողմանն, և ի սաստիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբոխ նորա ի նմանէ: Յայս վստահացեալ վարողացն զնա՝ հանգեան աւուրս ինչ զսեղեօքն: Իսկ Բիւ-

րասպեայ ժողովեալ զգրուեալսն՝ յանկարծօրէն հասանէ ի վերայ, վնաս սաստիկ առնելով. այլ յաղթէ բազմութիւնն, և փախստական լինի Բիւրասպ, և հասեալ սպանանեն զնա մերձ ի լեառնն, և ընկենուն ի վիհ մեծ ծծմբոյ:»

Գիտել պարտ է զի հին զանդիկ առասպելն Ահի-Տահա-կայ կամ Աժդահակայ (վիշապի) և Հրուդենայ (ըստ Պարսից Զոհակ և Ֆէրիսուն) է արեւելեան ձեւ պատմութեան անկման առաջնոյ մարդոյն ըստ Գ. գլխոյ Ծննդոց, և յիշեցաք միայն ի ցուցանել թէ վիշապասնութիւն մեր չէր ամենեւին ազատ յաղթեցութենէ Զենտաւեստայ: — Եկեսցուք այժմ ի կարգ պատմութեան մերոյ որ զչայ լեզուէն:

(Մատուցի յառաջ)

Ա. Մ. Գ.

Վ Ա Ր Ք

Ս. ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՄԱՇԹՈՅԻ (1)

(ԸՍՏ ԿՈՐԵԱՆ)

Առ այնու ժամանակաւ այր ոմն, անուն Բենիամէն, որ էր երէց աղուան ազգաւ, ի խնդիր նշանագրաց աղուաներէն լեզուի գնայր առ Մեսրոպ. որոյ հարցեալ ի նմանէ և քննեալ «զբարբարոս բանս» Աղուանից՝ յօրինէր նշանագիրս լեզուին ըստ «կորովի սովորութեան իւրում»: Եւ թողեալ յերկրին Հայոց որ ընդ իշխանութեամբ Յունաց՝ զերկուս յաշակերտաց իւրոց, զԵնովք և զԴանան, ինքն դառնայր, հանդերձ աշակերտօք բազմօք, ի կողմանս Հայոց Մեծաց, և հասեալ ի Վաղարշապատ յսնդիման լինէր Ս. Սահակայ և Արտաշիսի որ թագաւորէրն յայնժամ ի Հայս, պատմէր նոցա զամենայն զոր աւար ի Բիւզանդիոն և զոր յետոյ այլուր, և դադարէր ի քաղաքին աւուրս քանի մի:

Յետ ոչ բազում ժամանակի անցանէր Մեսրոպ ի կողմանս Աղուանից. և եպիսկոպոս աշխարհին, Երեմիա, և արքայն Արսվաղ (2), հանդերձ ամենայն ազատօք, «առաւել հալա-

(1) Տես զթիւ Է.

(2) Ըստ Խորենացոյ՝ Արսվաղէն:

տակութեամբ» զՍուրբն ընդունէին . ի տեղեաց տեղեաց աշխարհին ի մի վայր ածել հրամայէին բազմութիւն մանկանց յարուեստ դպրութեան , և ռոճիկս կարգէին ի դարման նոցա :

Իսկ իբրեւ հրամանն յանկ ելանէր «արդեամբք և գործովք» , երանելին Նրեմիա ձեռն արկանէր այնուհետեւ ի թարգմանութիւնս աստուածելէն գրոց ի լեզու աղուան . և «անդէն յական թօթափել , վայրենամիտ և դատարկասուն և անասնաբարոյ աշխարհն Աղուանից՝ մարդարէագէտք և առաքելածանօթք և աւետարանաթանգք լինէին» : Գարձեալ հրամանաւ արքային ազգն «սատանայակիր և դիւամոլ» գայր ի հնազանդութիւն լծոյն Գրիստոսի :

Այլ Մեսրոպ ձեռնտու եւս լինէր եպիսկոպոսին Մուշեղի , որ էր վարդապետ ի Բաղասական (1) կողմանս : Ապա զմանս յաշակերտաց իւրոց թողեալ վերականգուս յաշխարհին Աղուանից՝ հանդերձ քահանայիւ ոմամբ որ անուանէր Յովնաթան , անցանէր ինքն ի կողմանս Վրաց ընդ ձորն Գարդմանական (2) : Անդ ընդ առաջ լեալ իշխանն Գարդմանից , որում Սուրս անուն էր , ասպնջական լինէր Սրբոյն «աստուածասէր երկիւղածութեամբ» . և վայելեալ «ի հիւթ և ի պարարտութիւն վարդապետութեան» նորա՝ «յուզարկէ զերանելին ուր և երթալոցն էր» :

Հասանէր Մեսրոպ անդրէն յաշխարհն Վրաց առ թագաւորութեամբն Արձիւղի , յոյր ձեռն ծաղկեալ էր յայնժամ քրիստոնէութիւն ընդ ամենայն կողմանս աշխարհին . և «չրջեալ զամենայն աշակերտօք» զոր թողեալ էր անդ յառաջագոյն՝ պատուէր նոցա տայր միւսանգամ «կալ ի ճըշմարտութեանն» :

Ի նմին ժամանակի իշխոսն Տաշրացւոց (3) , Աշուշայ ,

(1) Տոճմ մի էր Հայոց յաւուրց անտի Արշակայ Բ.ի եւ Մեծին Ներսիսի , եւ կողմանց յորս բնակէրն՝ Բաղասականը անուն էին .

(2) Գարդման գաւառ էր յԱտի ի Մեծ Հայս . նովին անուամբ բնակիչք գաւառին կոչէին Գարդմանացիք : Աղուանը ապա առին զգաւառն :

(3) Տաշիր անուն էր գաւառի ի Գուգարացւոց աշխարհին Հայոց Մեծաց . զնա ապա Վիրք կալան . եւ որ ի գաւառի անդ բնակիչք էին՝ կոչէին Տաշրացիք , որոց յայնժամ իշխան էր Աշուշայ :

ընկալեալ զՄեսրոպ՝ « ի ձեռն տայր նմա զանձն ամենայն
գաւառովն իւրով » վայելել զվարդապետութիւն Սրբոյն . որ
և քարոզեալ ի կողմանս անդ աւուրս ինչ և յանձն արարեալ
զերկիրն Սամուելի եպիսկոպոսին՝ դարձ առնէր այսրէն
ի Հայս , և բանիւ ցուցանէր Ս. Սահակայ և որոց պատահէրն
զոր ինչ միանգամ արարեալն էր յաշխարհին Աղուանից և
յայլ ի տեղիս տեղիս ըստ նորադործ իրացն :

Ասա ուշ դնէին երանելիքն երկոքին « զիւրեանց ազգին
զդպրութիւն առաւել յարգել և դիւրացուցանել » , և ոչ
դադարէին ի գրելոյ և ի թարգմանելոյ : Դարձեալ յղէին
զերկուս յաշակերտաց անտի , զՅովսէփն և զՆիկիկ Կողբացի ,
ի քաղաքն Նդեսացւոց , « զնոցին հարցն սրբոց զաւանդու-
թիւնս » հանել ի հայ յասորի լեզուէ : Որոց հասեալ յՆդե-
սիս և կատարեալ զհրաման վարդապետացն՝ դառնային ի
Հայս : Ասա զնային հրամանաւ ի կողմանս Յունաց , ի Բիւ-
ղանդիոն , և յետ սակաւ ժամանակի հասանէին անդր և ա-
շակերտք երկու , Ղեւոնդէս և Կորիւնս , որոց միաբանեալ
ընդ առաջինսն՝ ուսանէին և պարապէին ի թարգմանութիւնս
գրոց ի հելլէն լեզուէ : Եւ առեալ զհաստատուն օրինակս
աստուածատուր գրոց և զբազում աւանդութիւնս հարց ,
և զնիկիական և զՆիեսոսական կանոնս , դարձ առնէին
յաշխարհն Հայոց , և դնէին առաջի Սահակայ և Մեսրոպայ
« զկտակարանսն Նկեղեցւոյ սրբոյ » :

Եւ մինչդեռ Ս. Սահակ , հանդերձ Նզնկաւ , « զյառա-
ջագոյն զյանկարծազիւտ զփութանակի զթարգմանութիւնս »
հաստատէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովք ի Կոստանդինական
քաղաքէն , ոչ դադարէր անդուստ Մեծն Մեսրոպ « ճառս
յաճախագոյնս , դիւրապատումս , շնորհագիրս , բազմադիմիս
ի լուսաւորութենէ և ի հիւթոյ գրոց մարգարէականաց կար-
գել և յօրինել , լի ամենայն ճաշակօք աւետարանական հա-
ւատոցն ճշմարտութեան » :

Օրինակ զայս առնէր Ս. Մեսրոպ ընդ բնաւ կողմանս Հայոց ,
Վրաց և Արուանից , « զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց ,
զամառն և զձմեռն , զտիւ և զգիշեր » , և գործս բարիս և
առաքինութիւնս մեծամեծս գործէր ամենայն ուրեք . « ան-

համար գունդս վանականաց իշէնս և յանշէնս բնակեցուցեալ հաստատէր», և ոչ զմիով իւրք որ ինչ ի պէտս պայծառութեան Հայաստան աշխարհին՝ առնէր զանց :

Յետ այնորիկ հասանէր վախճան Ս. Սահակայ ի Բագրաւանդ գաւառի, ի գեղջն Բլրոցաց, յառաջնում ամին Յազկերտի, թագաւորին Պարսից, ի կատարել ամսեանն Նաւասարդի, « որպէս և զօր ծննդեան երանելոյն յիշէին » : Եւ գլխաւորն ի պաշտօնէից նորա, Երեմիա, և իշխանակին ոմն, Դուստր անուն, որ էր կին Վարդանայ Մամիկոնեանի, հանդերձ ամենայն ձեռնասուն աշակերտօք և մեծաւ ամբօխիւ, բարձեալ զմարմին Սրբոյն՝ « սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և հոգեւոր բարբառով » ընդ տիւ և ընդ գիշեր տարեալ հասուցանէին ի գաւառն Տարօնոյ, « ի բուն իսկ գիւղն յԱշտիշատ » : « Եւ անդ ի մարտիրոսական խորանին, յարկեղ սրբոցն, եղեալ « անուշահոտ խնկօք » զմարմինն սուրբ՝ կընքեցին զգերեզմանն « քրիստոսադրոշմ կնքով » : Եւ ամի ամի գումարեալ ի նմին ամսեան՝ « զնոյն յիշատակն տօնախմբեն » :

Իբրեւ զգաստ եղեւ Ս. Մեսրոպայ զԵրանելոյն վախճանէ, « անձկայրեաց տրտմութեամբ և արտօսաբառութ ողբովք և ծանրաթախիծ սգովք պաշարեալ զնէր » . մինչեւ, յետ վեցից ամսոց զկնի վախճանելոյն Ս. Սահակայ, եհաս և « քրիստոսակոչ կատարումն » Մեծին Մեսրոպայ Մաշթոցի, յերեքտասաներորդում ամսեանն Մեհեկանի, ի Վաղարշապատ քաղաքի, սակաւ ինչ աւուրց հիւանդութեամբ :

Արք երկու, « պատուականք, երկիւղածք, հրամանակաւորաբք վարդապետական հրամանաց », Վահան Ամատունի և Հմայեակ Մամիկոնեան, « հանդերձ աշխարհական ամբօխիւ, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և հոգեւոր ցնծութեամբք, կանթեղօք վառելովք և ջահիւք բորքելովք և ամենայն լուսաճաճանչ գնդիւն » բարձեալ զմարմին Սրբոյն՝ ելանէին ի գիւղն Օշական և ամփոփէին ի մարտիրոսարանի անդ, յետ կատարելոյ « զօրինաւոր յիշատակն » :

Իսկ իբրեւ ամբ երեք անցին ի վերայ, Վահան Ամատունի տայր կանդնել անդ խորան սքանչելի ի տաշածոյ վիմայ, և ի ներքսագոյնս խորանին յօրինէր զհանդսոսոյ՝ Սրբոյն

ի « սպասս վայելուչս գունագոյնս պայծառատեսիլս ոսկւով
և արծաթով և ակամբք պարտուականօք » : —

Արդ , այսմ ամենայնի զոր ցուցի՝ իմ իսկ ականատեսս է
լեալ , և ոչ երբեք « սուտապատում ճարտարախօս » գտեալ
ի բանս իմ զոր մատենագրեցի զՀօրէն իմմէ :

Յ. Գ.

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

ԽՈՐՇՈՒԹԻՒՆ

Նմանութիւն իրաց ինչ որ ծնուցանիցէ ի մեզ զուրա-
խութիւն հաճոյից՝ ընդ այլով իւրիք հանգամանօք զարթու-
ցանէ ի սրտի մերում զազդունմն ատելութեան , զոր կոչեմք
խորշութիւն (antipathie) :

Ձիք գիտել ճշդիւ գտական՝ ի մարմնոյ թէ ի հոգւոյ խոր-
շութիւնն ծագիցէ :

Արդարեւ ձգտումն ինչ ջլաց սաստիկ է խորշութիւն ,
որ ծնանի ի մեզ ի տես կամ ի լուր իրաց իրիք զոր ատի-
ցեմք :

Ազգ ինչ խորշութեան է որում տան սկիզբն պատճառք
իրաւականք . այլ բաղում այն է՝ զի ամենեւին ի ցնորից լինի
խորշութիւն :

Որոց արդար իցեն պատճառք՝ ծագին խորշութիւնք
ի փնասակար իրաց , և ազդեն մեզ մերթ ի մօտոյ , զոր օ-
բինակ խորշի մարդ յօձէ և ի թունոյ և ատեայ զնոսա , և
մերթ ի հեռուստ , յորժամ ոչ առաջի աջաց զիրսն յորոց
գարշիմք՝ տեսանիցեմք , այլ ի միտս մեր նկարիցեմք զնոսա ,
եթէ ընդ փորձ իրացն անցեալ իցէ :

Այլ դէպ լինի երբեմն , առանց իրիք պատճառաց , ծնա-
նել ի մեզ խորշութեան , որ ի կարիս ազգի ազգիս ածէ զմեզ
յակամայ կամս :

Հայր ոմն , պատմէ Լիպովիոս , ոչ հանդարտէր հայել ի մանուկ իւր միամօր յօրէ անտի ծննդեան նորա . ընդ մտանեւն ի սենեակ որրոցի մանկանն և տեսանել զնա՝ անդէն վաղվաղակի ի մտաց անկեալ ցնորէր : Ոչ եղև ինչ նմա հնար թափել զանձն ի նորանշան ատելութենէ անտի , մինչև հարկ լինել հօրն հեռացուցանել զմանկին հէք ի հայրենի երդոյն :

Փապրիս Տը Հիլտըն ճանաչէր երիտասարդ մի կասքոնացի , որոյ այնպէս իմն էր խորշութիւն ի հացէ , մինչև ի տես պատառոյ միոյ անկանել իսկ և իսկ ի տենդ անհնարին :

Հրամանատար ոմն քաղաքի ի տեսանել զձու ձկան զդողանի հարկանէր սաստկագոյնս : Օրինակ զայս կին ոմն կայր ի դողի ի տես խեցգետնոյ եփելոյ :

Էրազմ , ծնեալ ի Ռոդերտամ , ոչ ժուժէր տեսանել ձուկն մի կամ առնուլ զհոտ նորա՝ առանց այլ յայլմէ լինելոյ :

Յուլիոս կայսր չմարթէր միտ եղեալ հայել յանանուխ , զի քստմունք գնային ընդ ամենայն անդամս մարմնոյ նորա :

Իշխանակին ոմն , անուն Լամպէլ , թալանայր ի հոտոյ վարդի : Այր ոմն վաճառական կրէր աչացաւ ի նմին ծաղկէ :

Պարտիզպանի ումեմն ասի արբեհալ ի հոտոյ սերման լոռի ծաղկելոյ՝ որպէս ի գինւոյ :

Հոտ խնձորոյ տայր հոսել արիւն առատ ընդ ոնգունս առն ուրումն , որ էր դպիր արքունի յաւուրս Ֆրանսուայ Ա. ոյ :

Տիկուպրանեսայ չրջէր անդէն գոյն երեսացն ի տես նապատակի , և նուաղէր զօրութիւն նորա :

Յակոբայ Բ. ի , թագաւորին Անգղիացւոյ , թալուկ զսըրտին գայր ի տես սրոյ մերկելոյ ի պատենէ :

Կին ոմն հիւանդատես յորժամ տղուկս ի վերայ հիւանդաց դնէր , զառաջինն և երկրորդ անգամ կայր լուռ . այլ ի դնել զերրորդն , զհինգերորդն և զեօթներորդ . բառնայր ճիշտ կամայ :

Հոպպէս ոչ կարէր գիշերի լինել ի քուն առանց ճրագի . եթէ ոչ ի սենեկի յորում ննջէրն՝ լուցանէր ճրագ , ոստնոյր ընդոստ ի քնոյն :

Պաքոնի՝ ի խաւարեւ Լուսնոյ՝ դառնային երեսքն ի գոյն դարկան :

Պայլ դողայր իբրեւ ջերմնոտ ի լուր ձայնի ջրոյ ծորեւոյ յաղբերէ :

Երիտասարդ ոմն բարետոհմիկ , ասէ Յուլիոս կայսր , ի լսել զձայն տաւղի , անձուկ իմն զգայր միգեւոյ :

Լամիթ-Լըվէյէր՝ չկարէր ժուժ ունել գեղեցկաձայն երգոց , թէպէտ հիանայր ի լուր ձայնի որոտման և գոչեւոյ ուժգին հողմոց :

Մին յերիցանց Տիւք-Պոսթօնի յորժամ ընթեռնոյր զԳ. և զԵ. գլուխս գրոց Եսայեայ մարգարէի , քիրտն ցուրտ հոսէր յերեսաց նորա :

Մի ոմն ի հեծեւազօրաց Ալքանթրայ , պատմէ Ֆապրիս Քամբանի , թալանայր անդէն ի լսել զանուան առ , թէպէտ զգենոյր հանդերձ ասուի :

Բժիշկ ոմն պատմէ . Առն միոյ՝ հիւանդացեւոյ այնպէս իմն էր խորչութիւն ի վիրաշափէ (sonde) , մինչ զի չլինէր մարթ արկանել զգործին ի կիր . ի տես նորին դնէր այրն աղաղակ սաստիկ յոյժ :

Վիմագիր ոմն զգողանի հարկանէր ակամայ , եթէ անուան իրիք զոր ունէր գրել փորածիւ՝ էր սկիզբն Æ : —

Այսոքիկ և այլ ևս դէպք այսպիսիք ստոյգք տան ի միտ առնուլ հաւաստեալ՝ եթէ չիք ասել զի ռամկաց եւեթ տգիտաց է ունել խորչութիւն ինչ անդէպ անհանձար և ծաղր և ծանակ աշխարհի կալ . զի բազումք յայնցանէ զոր ածաք ի մէջ , որպէս յայտ ի պատմութենէ է , են արք նշանաւորք գիտութեամբ և զօրութեամբ մտաց :

Պարտ է ապա զգոյշ կալ ծնողաց , մանաւանդ ի տիս մանկութեան որդւոց իւրեանց , յամենայնէ որ ինչ մարթիցի ածել զնոսա ի չարաչար կարիս խորչութեան՝ յիրաց ինչ : Կրթութիւն առ անին օգնել օգնէ մանկան ումեք աճել աղատ ի կարեաց անտի , այլ երբեմն դէպ ինչ անծանօթ տայ գայթեւ նմա և անկանել ընդ նովին ակստիւ : Յայնժամ խորագէտ հնարից պէտք են . յայնժամ օրինակք և խրատք եւեթ հաւանեցուցիչք , և ոչ պատուէր խիստ կրամ սամոք

սպառնալեաց , օգնեն ինչ զերծուցանել զմանուկն յայնպիսի կարեաց (1) :

Այլ է զի անհնարին սաստիկ լինի խորշութիւն յիրաց ինչ ի մարդ . յայնժամ չիք ուստեք օգտել՝ եթէ ոչ ի տիոց , յառնելոյ զխորճ իրաց , ի հանճարոյ և յիմացութենէ զգայնոց :

ՊՕՂՈՍ ԷՄԻՐՁԷԱՆ (2)

Յ. Գ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Թ Ո Ւ Ղ Թ

ԱՌ. ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՃԱՇԱԿԻ

Զհանգամանաց Հանդիսիս հարցեալ մեր զկարծիս Տ. Սերովբէի Հօր Տէրվիշեան , բանասէրն անուանի հանեցաւ պատասխանի առնել մեզ օրինակ զայս .

. . . Տեարք ,

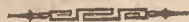
Որ գիտէրն ոք զՀայ լեզուի զմեծատուենն հնութիւն , ցաւ մեծ զգայր յանձին՝ տեսեալ եթէ որչափ սակաւք ի պատուի ունին զնա և քանի՛ բազումք են որ արհամարհիցեն իսկ զնովաւ : Զայս հանգամանս իրաց դիտել եւեթ և լռել չէր արժան : Պարտ էր ի մէջ անցանել արանց որոց կորովի էին միտք և հզօր գրիչք եւ ցուցանել՝ եթէ որչափ ի մոլորութեան կան ոյք այնպէսն խորհիցին և խօսիցին : Զայդ հուսկ ուրեմն սկիզբն առնէք ածել յարդիւնս Գուք , խնամակալք ձաշակին : Որք զուղիղ միտսն ունիցին և չկամիցին ընդ կորուստ մերոյ հնոյն բարբառոյ , արդարեւ ուրախ լինիցին , յորժամ տեսանիցեն զի Ձեր ի մօի եղեալ է զառաջին եռանդն բորբոքել , որով վառեալ էին երբեմն որդիքն

(1) Զայս եւ Ոսկերքեան ուսուցանէ (ի զիրս Մեկ. Պօղոսի) . « Որպէս եւ մանկտիս , ասէ , « յորժամ երկնչիցին ի չահագին ինչ իրաց , կամ յասուէ կամ ի չուանէ կամ յայլ իմեքէ , հարկ լինի բերել յորմէ երկնչինն , եւ ի ձեռին իսկ զնել նոցա եւ ընդելացուցանել » :

(2) Շնորհ ունիմք Տ. Պօղոսի Էմիրզէեան բժշկի , որ յօրինեալ զգեղեցիկ հատածս զայս գիտնական ի նոր հայերէն՝ ետ մեզ զնել ի Հանդիսիս հնով հայերենիս :

Մխիթարայ յափուռնս Դանուբայ : Ի կէտ նպատակի յոր կա-
միքն հասանել՝ հնար է միայն ընդ ուղի յոր մտեալն է : Ընդ
նոյն գնացեալ ուսուցանիցէք և ցուցանիցէք որոց ուսանելն
և տեսանել կամիցի՝ եթէ որպիսի՝ ինչ իցէ լեզու մեր հին .
և յայնժամ առնուցուն ի միտ՝ եթէ ամենայն զոր գեղեցիկ
ինչ նորն ունիցի , ի հնոյն առեալ է . ուստի փոյթ յանձին
կալցին ուսուցանել զհինն բարւոք առ ի կարող լինելոյ ըզ-
նորն՝ որպէս արժանն է՝ գիտել և արկանել ի կիր : Յայն
սակա , յետ բանիցն որ ասացան ուղիղ մոտք և անկեղծ
սրտիւ , կայ մնայ խնդրել յաջողութիւն ճաշակիղ , զի տեւ-
եալ բաւեալ ընդ յամայր ամս ի կեանս՝ մարթիցի ի նոյն
ճաշակ ածել զբազումս , որոց տակաւին չզգայցեն քիմք գե-
ղեցկութեանն ճաշակաց :

Հ. Ս. Տ.

ՀՐԵՇՏԱԿ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ

Զըւարթուն մի լուսաճամնչ էջ ի	Եւ հեշտութեանց զան հեծութիւնք
վայր	ըզհետ միշտ :
Եւ խոնարհեալ յեզր որրոցի միոյ	Ահ եւ զողումն ունին ըզբեզ ի տօնի
կայր .	Անդորր աստէն եւ խաղաղ չիք քեզ
Թըւէր իմն անդ պըշնուլ նըմա յիւր	օր մի՝
պատկեր	Ծագել պայծառ բարենըշան զայգ
Որպէս յանձուփ ի ջուրս ալեաց ջինջ	վազուին ,
աղբեր :	Անբոյթ յորոց ածէ մըրրիկ խաւարին .
Շընորհալի'ց մանկիկ որ ինձ նըմա .	Այլ առ իմէ՞ հասցեն վարանք եւ
նիս ,	աղէտ
Ասէր ցընա , ե'կ օն աղէ .	Զամբիծ ճակատ բո խըռովել կո
իս .	ընդ ետ ,
Ե'կ մօտ առ իս , եւ առացեն մեզ ե-	Եւ կապուտակ աչք բո վասն է՞ր
րանի ,	մթասցին
Զի յերկրի աստ մընալ չէ քեզ ար-	Ի հեծեծումն եւ յարտասուս ցաւա-
ժանի :	գին .
Զի խընդութիւն չեհաս աստէն ի	Ո'չ . ի թեւս իմ՝ յանբաւութիւնըս
կարար .	դաշտաց
Ի հաճոյս իւր տանջի հոգի աստ ի	Քայցես թրոչի , սլանալ ընդ իս
սպառ .	անոր ի բաց .
Ուրախութիւն մարդոյ փոխի դառն	Արդ շընորհէ քեզ Տեսչութիւնըն վե-
ի վիշտ ,	րին

Ջաւուրս զոր դու կելոց էիր տակաւին :	Որոց իցեն, որպիսի սուրբ են քո, տիբ,
Մի՛ որ յորոց իցենն անդէն ի բում	Հուսկ ժամ նոցին դիպի անդ յոյժ
տան :	գեղեցիկ : —
Արկցէ զիրեւ հանդերձ սըզոյ տըրտ-	ի կատարել բանիցս՝ անդէն զըսպի-
մական :	տակ
Տեսցեն մտադիր ըզտոյն զայս ժամ	Շարժեալ ըզթեւս իւր սուրացաւ հը-
քո յետին ,	րեշտակ
Որպէս զհարդ ըզվայրկեան քո զա-	Տերկինս ի վեր յաւիտենից ի կա-
ռաջին :	յանս . . .
Մի՛ անդ ճակատք ի ստուերս ամ-	Ոչ եւս , հէ՛ք մայր , մընայ մանուկ
պոց ծածկիցին ,	քո ի կեանս :
Եւ մի՛ ինչ անդ ցուցցէ զխորհուրդ	
տապանին :	ԲԸՊՈՒՆԼ (1)

Ե. Գ.

ՀՈՂԱԳՈՐԾ ԵՒ ՈՐԴԻՔ ՆՈՐԱ

Աշխատել միշտ կա՛լ փոյթ յանձին :	Խոփ , բահ , բըրիչ , տափան , ցա-
Լաւ քան զայս չիք քեզ եկամուտ :	բան , թող ամենայն արկցին ի կիր.
Հողագործ՝ ոմըն զոյաւոր տեսեալ	Խիլ արկեալ՝ որոնեսցիք այսպէս զող-
զօրհաս իւր մօտալուտ՝	ջոյն իսկ զարտորայդ :
Կոչեալ զորդիս իւր խօսեցաւ զայս	Մեռանի հայրն . իսկոյն որդիքըն
առանձին .	շրջեն զանդըն վեր ի վայր ,
Սղէ՛ , զգո՛յշ լեւուք , որդեակք , չը-	Որպէս զի՛ զալ ամանորայ
վաճառել զայս ազարակ	Քան զանցեալ ամբս լի արդեամբ էր
Անգուստ ի հարց վիճակեալ մեզ .	արտորայ :
Գանձ ծածկեալ կայ անդ զի-	Չգտին զարձամ ուրեք թաղեալ . այլ
տեւ՝ ես :	որ ըզխրատն ետ նոցա հայր՝
Տեղոյն արդա՛րեւ չեմ տեղեակ ,	Իմաստութեամբ ուսոյց նոցա նախ
Սակայն խնամով որոնեալ մարթ է	բան զիւր մահ ,
ամել յայտ :	Քան յամենայն զանձ յիւրեանց ջան
Ի գալ արեգ ամառ զերկիրն դի՛ք	լինել վստահ :
ջան առնել արօրադիր .	ԼԱՅՈՆԹԷՆ

Ա. Մ. Գ.

(1) Բըղուէն զանի հարստութիւն ինչ փոյթիցի որ Երեւն շատ առաւել հարս էր քան հարսերէն Բաղուէն : Այլ երև հարսեր որոնեալն . Առաւել , առի , հարս է հինգերորդ ժամ առաւելու յիւրեւ ցարկեր ժամ Երեւն , եւ զհարսեալ ժամ առաւել առաւել էր քան Բաղուէն զանի :

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ԲԱՆՔ Հ Ա Յ Ե Ր Ի Ն Լ Ե Ջ Ո Ի Ի

Ա

ԱՆՑԱՆԵԼ ԸՆԴ ԳԻՐՍ . Գիրք Կարգաւ՝ ալիւ անցնել : * Ընդ-
ամենայն իսկ ճառս անցցուք կարգաւ : — * Զամենայն մեկ-
նութիւնս ժողովեաց և էանց ընդ նոսա : — * Ընդ պէսպէս
մատեանս առաջնոց պատմութեանց անցի :

ԱՆՑԱՆԵԼ ԸՆԴ ՀՈՒՐ . Կրօնի մատուցել արտաքին : * Ա-
մենայն որ անցանէ ընդ հուր՝ հրով և սրբեացի . այլ ջրով
սրսկման սրբեացի ամենայն որ ոչ անցանիցէ ընդ հուր :

Նմանութեամբ՝ Վրաստանի քանիքն անցնել : * Անց-
ապ քան քան : * Անցաք մեք ընդ հուր և ընդ ջուր , և հա-
նէր զմեզ ի հանդիստ :

ԱՆՑԱՆԵԼ ԸՆԴ ՓՈՐՁ ԻՐԻՔ . քանի ղ քորն արտել՝ քանալ :
* Ընդ փորձ անցանել տանջանաց :

ԱՆՑԱՆԵԼ ԸՆԴ ԻՆՁ . Ինչ քան քան քան անցնել : * Անց-
ցէ ընդ մարմինս նորա նետ : — * Ընդ քո իսկ անձն անցցէ
սուր :

ԱՆՑԱՆԵԼ ԶՈՄԱՄԲ , ԶԻՒԻՔ . Ինչ ղ քան քան քան անցնել :
* Ընթացաւ և անց զքուսեալ : — * Դուսին , յորժամ
անցանէ զարեգակամբ , ոկանի տակաւ նուաղել :

Նմանութեամբ՝ Գերաշնչել Ինչ կամ քան ղ : * Այլ թե-
րեւս ի տարալիսմիւ ինչ երթալով (պարծիցիս) , և այնու
թռչունքն անցանեն զքե : — * Եւ թերեւս հո՞ր քաջ առնու-
ցուս . այլ չկարես անցանել զքամբ : — * Այլ թերեւս պէսպէս
արուեստովք . և ո՞վ ոք յայնմ զմեղուօք զճարտարիօք ան-
ցանիցէ :

Յ. Գ.

ԽՆԱՄԱԿԱԼՔ ՀԱՆԴԻՍԻՍ

Յ. ԳՈՐԳԻՆ

Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ
